

Institutionen för Genus, Historia och Kultur
Södertörns Högskola

”Det skabbiga fåret må smitta hela hjorden”

Synen på barns och ungdomars vanart i Svensk läraretidning 1893-1897

Påbyggnadskurs i historia
VT 2007
C-uppsats
Författare: Per Kassman
Handledare: Karin Hassan
Jansson
Datum: 2007-06-07

1. Inledning	3
1.2 Syfte och frågeställning	3
1.3 Forskningsläge	4
1.4 Källmaterial, urval och avgränsning.....	8
1.5 Teoretisk anknytning	10
1.6 Metod.....	11
2. Bakgrund	12
2.1 Tvångsuppfostringskommittén.....	12
2.2 Folkskolan och bottenskolan	14
2.3 Begreppet vanart	15
2.4 De vanartade barnen: klass och kön.....	15
3. Vanartade barn i Svensk läraretidning 1893-1897	17
4. Sammanfattande diskussion	28
5. Källmaterial och litteratur	32
5.1 Tryckta källor	32
5.2 Litteratur.....	32

1. Inledning

Kring sekelskiftet 1900 fördes en debatt om vad som upplevdes vara en oroväckande ökning av barns och ungdomars kriminalitet. Temat för debatten var inget nytt. Frågan om ungdomsbrottslighet och föreställningen om barns och ungdomars sedliga förfall är återkommande i historieskrivningar. Vad som händer i slutet av 1890-talet är att ämnet blir en nationell angelägenhet, i stället för som tidigare, en problematik av regional art. Debatten kring sekelskiftet fokuserade i allmänhet på bristen på kontroll av barn och ungdomar som ansågs vara vanartade och sedligt försummade, vilket i förlängningen ansågs leda till kriminalitet, och i synnerhet på bristen på institutioner att förvara och reformera socialt oacceptabelt beteende. Det var arbetarklassens barn i de större städerna som diskuterades och det varnades för att vanarten kunde smitta av sig på de icke-vanartiga barnen om inte en avskiljning av dessa båda grupper genomfördes. Vanarten och den sedliga försummelsen var starkt relaterad till huruvida barnet skötte sin skolgång eller ej och folkskolans lärare och representanter var, med varierande argument och utgångspunkter, tongivande i debatten som bland annat fördes i *Svensk läraretidning*.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka vilka åsikter ett lärarorgan med liberal prägel - *Svensk läraretidning* - ger uttryck för i diskussionen om barns och ungdomars vanart kring sekelskiftet 1900. Min övergripande frågeställning är om tidningens framförda åsikter representerar vad jag har valt att benämna som *omsorgsperspektivet*, där vanarten ses som ett resultat av rådande levnadsförhållanden och de vanartade barnen i första hand betraktas som i behov av samhällets hjälp eller om tidningens åsikter representerar vad jag kallar för *kontrollperspektivet* med vilket man i första hand ser barnen som ett hot mot vilka samhället måste skyddas. Dessa två perspektiv förklaras närmare i avsnittet *Metod*. Denna övergripande frågeställning ämnar jag besvara genom att i texter publicerade i *Svensk läraretidning* under åren 1893-1897 undersöka följande:

- Vad anses vara vanartens orsaker och hur beskrivs dess konsekvenser?
- Vilka åtgärder föreslås för att komma tillrätta med vanarten?

1.3 Forskningsläge

Forskningen om barns sociala situation, barndomens förändrade innebörder och barnavårdsåtgärder är omfattande och förekommande inom flera olika forskningsfält. De studier som redovisas här och som ligger till grund för mitt arbete handlar helt eller delvis om samhällets åtgärder mot och syn på barn och ungdomar som uppvisat ett socialt oacceptabelt beteende, enligt samhällets rådande normer och värderingar, under perioden kring sekelskiftet 1900. Vidare belyser de folkskollärarkårens engagemang i debatten om vanartade barn.

Gemensamt för dessa studier är att de har omvärderat vad som tidigare sågs som ett i grunden positivt och demokratiskt tillvägagångssätt från samhällets sida att hjälpa och rädda, istället för att straffa - exempelvis genom uppfostringsanstalternas ersättande av fängelser för minderåriga - de barn som uppvisade ett kriminellt eller annat för samhället oacceptabelt beteende. Genom att analysera retoriken bakom socialpolitiska åtgärder och åsikter byggda på upplysning och empati menar dessa forskare att det i själva verket handlade om de härskande klassernas försök att anpassa - genom kontroll och korrigering av ett oönskat beteende - medborgarna till samhällets rådande normer.

Den forskning som här redovisas utgår från ett historiesociologiskt perspektiv där barn- och ungdomsproblemet förstås utifrån sociala och samhälleliga strukturer och utvecklingar. Genomgående i dessa studier är klassperspektivet och teorier om barndomens förändrade innebörder.

Bengt Sandins i *Barndomens omvandling – från särart till likart* (2003) och Maria Sundkvist i *De vanartade barnen* (1994) diskuterar hur en ny syn på barndomen formulerades åren runt sekelskiftet 1900. I denna nya syn på barndomen – *Den goda barndomen* - skulle barn inte betraktas som nyttiga inom ekonomiska ramar utan ses

som i vardande och i behov av utrymme, skydd och lek.¹ Ett arbetande barn var ett exploaterat barn. Barn uppfattades som känsliga och i behov utrymme, skydd och lek och skulle skonas från vuxenlivets realiteter.² Den förändrade synen på barnet som utanför produktions- och nyttotänkande innebar att arbetarfamiljernas förmåga att kunna erbjuda en god barndom för sina barn ifrågasattes. Det var inom arbetarklassen som barn fick hjälpa till med hushållsarbete och försörjning och det var dessa barn som försummade skolan. Bengt Sandin menar att det vanartiga barnet kring sekelskiftet 1900 representerade en negativ motbild – *Den dåliga barndomen* - mot den rådande synen på den goda barndomen

Maria Sundkvist som har undersökt mötet mellan Norrköpings barnavårdsnämnd och föräldrar till barn som har blivit föremål för åtgärder enligt 1902 års barnavårdslag som gav myndigheterna ökade befogenheter att omhänderta och ingripa mot barn som ansågs vara sedligt försummade eller uppvisade ett vanartat beteende, hävdar att föreställningen om *Den dåliga barndomen* var baserat på en rädsla för det självständiga och fria barnet som rörde sig fritt på gator och torg och vars nöjen gränsade till vuxenvärldens.³

Sandin och Sundkvist pekar på att vanart och sedlig försummelse kopplas till huruvida barnen skötte skolan och att initiativet i debatten och till lagstiftning om vanartade barn kommer från skolhåll och kopplar detta till folkskolläraernas engagemang för införandet av en ”bottenskola” vilken skulle inkludera elever från alla socialgrupper. För att möjliggöra en skola för alla (bottenskolan) krävdes att vanartiga barn avskiljdes från denna skola för att attrahera föräldrar ur de högre klasserna att sända sina barn dit. Tillkomsten av barn från de högra klasserna skulle i sin tur öka folkskoleyrkets status.⁴

Städernas stora barnkullar, den förändrade barndomsbilden och parallellt med denna det minskade barnarbetet, resulterade i vad man från de högre samhällsklasserna betraktade

¹ Sandin & Halldén 2003, s.223

² Sandin & Halldén 2003, s.223

³ Sundkvist 1994, s.69

⁴ Sandin & Halldén 2003, s.226-228, Sundkvist 1994, s.45

som en ökad sysslolöshet för barn. Barn blev synliga i stadsbilden i en större omfattning än tidigare och detta upplevdes som skrämmande för borgerligheten. Sandin menar att skolans expansion i städerna kan förklaras som ett försök av samhällets styrande klasser att skapa ordning; komma till bukt med de barn som ansågs utgöra ett hot mot den allmänna moralen.⁵

Samhällets kontrollerande och uppfostrande roll har Roddy Nilsson diskuterat i sin socialhistoriska översikt *Kontroll, makt och omsorg. Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780-1940* (2003). Nilssons utgångspunkt är att de förändringar i synen på de sociala frågorna som skedde under 1800-talet, vilket bland annat gestaltades genom nya institutioner, och de nya sociala praktiker som följde med denna förändring, också användes för att kontrollera medborgarnas sociala beteende. En av dessa kontrollerande institutioner var folkskolan som under det sena 1800-talet engagerade sig i frågan om moralisk fostran och varnade för den samhällsfara som moraliskt förfall och sedlig försummelse hos barn- och ungdom innebar. Nilsson påpekar att detta inte var något unikt såtillvida att Folkskolan också i sin begynnelse präglades av att uppfostra och förmedla moraliska normer och att dess undervisning starkt byggde på den gamla katekesundervisningen vars mål var att förmedla tillräcklig kunskap för att klara konfirmationen.⁶ Vidare menar Nilsson att målet för uppfostran och inskolning visserligen har varierat över tid - i det förindustriella samhället var målet för fostran att inlemmas i arbetsgemenskapen – men att barndomens utmärkande drag, oavsett hur den definieras och vilka innebörder den ges, är en ”uppfostrings- och lärotid”.⁷ Synen på barn och ungdom och deras villkor och förutsättningar som medborgare följer samhällets strukturella förändringar, menar Nilsson, och vad som utmärker perioden kring sekelskiftet 1900 är att förutsättningarna och formerna för uppfostran och övergång från barndom/ungdom till vuxenliv förändrades snabbt i takt med industrialiseringen.

⁵ Sandin & Halldén 2003, s.225

⁶ Nilsson 2003, s.64

⁷ Nilsson 2003, s.86

Eva-Lis Bjurman har undersökt polisrapporter, anstaltsprotokoll och andra dokument som handlar om pojkligor och vanartade barn i Stockholm. I *Barnen på gatan* (1995) pekar hon bland annat på diskrepansen mellan uppfattningen om vanartsproblemet och dess faktiska omfattning. Hon anlägger ett klassperspektiv och menar att de vanartade blev en symbol för proletariatet och dess politiska kamp med strejker och upplopp och de uppfattades därför som hotfulla av det etablerade samhället. De åtgärder som samhället satte in för att komma tillrätta med vanartsproblemet, exempelvis inrättandet av anstalter, säger Bjurman bör ses som inte endast moraliska offensiver utan också som politiska demonstrationer.⁸

Klassperspektivet är framträdande i Hans Swärds avhandling *Mångestädens svårt vanartad* (1993) som har undersökt synen på och sociala åtgärder mot vanartade barn och ungdomar undre tre olika tidsperioder – sekelskiftet 1900, slutet av 1930-talet och 1950-talets slut/1960-talets början - i Malmö. Enligt Swärd var det inte i första hand hos barnen skulden för vanarten låg utan den betraktades, av samhällets övre skikt, som ett resultat av arbetarklassens oförmåga att socialisera sina barn. Följaktligen var det genom disciplinering och kontroll av arbetarklassen som myndigheterna skulle hindra att vanarten spred sig och utvecklades till brottslighet och därmed skada för samhället.⁹ Vidare undersöker Swärd vad som uppfattades som omoral och osedlighet bland barn och ungdom och vad för åtgärder som ansågs lämpliga för att komma till bukt med detta och han tar upp hur aktörerna i vad som benämns som *barnavårdsdiskursen* – politiker, lärare, socialarbetare, präster med flera som intresserat sig för att reformera barn som uppfattats ha problem – har gått till väga i sin korrigerings- och reformationsprocess.

Liksom andra forskare som här tas upp utgår Swärd från en konstruktivistisk teori; att barndomen är en social konstruktion och att disciplineringen av barn och ungdom ur arbetarklassen är ett sätt för samhället att kontrollera de lägre klasserna.¹⁰ Vidare framhåller Swärd det av den brittisk-israeliske sociologen Stanley Cohens på 1960-talet lanserade begreppet ”moralisk panik” (*Moral panic*) som Cohen menade, enligt Swärd,

⁸ Bjurman 1994, s.10

⁹ Swärd 1993, s.45 och 51

¹⁰ Swärd 1993, s.12

är ett resultat av att flera tongivande aktörer i en allmän opinion drar åt samma håll och utpekar ett samhällsproblem som i realiteten är ett pseudoproblem men som uppfattas som reellt och hotfullt då det ruckar den grund som aktörernas verksamhet vilar på – i barn- och ungdomsfrågan främst synen på moral och sedlighet.¹¹

Till sist: i den engelska historikern Colin Heywoods *Barndomshistoria* (2005) har Susanna Hedenborg skrivit en sammanfattning över uppfattningar om och villkor för barn i Sverige genom tiderna. I anslutning till denna text har Hedenborg sammanställt en kommenterad bibliografi över forskning inom fältet svensk barndomshistoria.¹²

1.4 Källmaterial, urval och avgränsning

Vid tiden runt sekelskiftet 1900 fanns det i Sverige två lärarorganisationer - *Sveriges Allmänna folkskolläraryörening* och *Svenska folkskolans vänner*. Båda organisationerna gav ut var sin tidning – *Svensk läraretidning* och *Folkskolans Vän*. *Folkskolans Vän* värnade om den kristna uppfostran och betonade stränghet och lydnad medan *Svensk läraretidning* betraktades som ”reformpedagogisk” och liberal. Det är utifrån dess liberala inriktning som jag har valt att studera åsikter i *Svensk läraretidning*: vilka åsikter i vanartsfrågan formuleras i en tidning som, till skillnad från *Folkskolans Vänner*, inte representerade en ”straff- och lydnds pedagogik”.¹³

Svensk läraretidning grundades 1882 av folkskolläraren Emil Hammarlund och utkom med ett nummer i veckan. Dess syfte var att stärka folkskollärarkåren ekonomiska och sociala anseende samt höja folkskolans status och utbildningsnivå. Stort inflytande över *Svensk läraretidning* ansågs den liberale riksdagsmannen och folkskolläraren Fridtjuv Berg ha - senare redaktör för tidningen samt ecklesiastikminister 1905-1906. Genom Fridtjuv Bergs politiska engagemang och tidningens relativt stora spridning kom *Svensk läraretidning* att ha ett visst inflytande på skolpolitiska frågor. I debatten om vanartade

¹¹ Swärd 1993, s.13

¹² Heywood 2005 (svensk översättning av Sven-Erik Torhell)

¹³ Bjurman 1995, s.93

barn som förs under flera år och som 1896 leder fram till den av Fridtjuv Berg initierade *Tvångsuppfostringskommittén*, är *Svensk läraretidning* en framträdande röst.¹⁴

Texterna som ligger till grund för min analys, 13 artiklar, från åren 1893-1897, är publicerade i *Svensk läraretidning*. Med undantag för Alfred Fridéns artikel *Vanartade barns uppfostran* som publiceras i avdelningen *Pedagogiska uppsatser* och som inkluderas i materialet på grund av det utrymme som den ges i tidningen, är artiklarna publicerade som *Ledande artiklar*. Dessa artiklar är osignerade och representerar tidningens ståndpunkter. Samtliga artiklar handlar om barns och ungdomars vanart och sedliga försummelse och diskuterar helt eller delvis problemets bakgrund och/eller dess konsekvenser och/eller åtgärder för att komma till rätta med problemet.

Merparten av artiklarna är publicerade 1895. Att så få artiklar i ämnet publicerades under 1896, det år då den riksdagsmotion lades fram som skulle komma att resultera i Tvångsuppfostringskommitténs tillsättande, kan verka märkligt. Under detta år förekommer dock flera rapporter och referat från sammankomster som behandlar barns och ungdomars vanart bland annat från Stockholms folkskolläraeförenings sammanträde som diskuterade frågan ”Genom hvilka medel anses vanarten bland ungdomen verksammast kunna motarbetas?”.¹⁵ Vidare rapporteras om en debatt arrangerad av en socialdemokratisk ungdomsklubb och ett offentligt möte om ”Ungdomshem” i Vetenskapsakademins lokaler.¹⁶ Ovannämnda motion publiceras i *Svensk läraretidning* och när den väl antas kommenteras detta i tidningen under rubriken ”Ett glädjande beslut”.¹⁷ En orsak till det ringa, i jämförelse med året innan, antalet artiklar 1896 kan vara en viss avvaktan på vad Fridtjuv Bergs motion, framlagd i januari samma år, skulle resultera i – detta är dock bara spekulationer.

Vanartsproblemet behandlas inte endast i de artiklar som jag har använt mig av utan förekommer även på andra håll i tidningen men då genom referat av föreläsningar,

¹⁴ Sundkvist 1994, s.43 ff.

¹⁵ Svensk läraretidning 1896, s.160

¹⁶ Svensk läraretidning 1896, s.220, s.158

¹⁷ Svensk läraretidning 1896, s.203

politiska debatter, rapporter från lokala skolmöten och seminarier och i resebrev. Utelämnandet av dessa texter i min studie är medvetet - det är åsikter uttryckta, och inte förmedlade, av *Svensk läraretidning* som jag har föresatt mig att analysera.

Tvångsuppfostringskommittén (*Kommitté för utredning av frågor om åtgärder för beredande av lämplig uppfostran dels åt minderåriga förbrytare, dels åt vanartade barn*) som 1896 tillsattes av Sveriges riksdag, och vars arbete skulle komma att ligga till grund för Sveriges första barnavårdslag, kan ses som ett resultat av den diskussion om vanart som bland annat fördes i *Svensk läraretidning*. Därför har det varit relevant och intressant att koncentrera studien på åren innan Tvångsuppfostringskommittén tillsätts, fram till och med att kommitténs arbete påbörjas.

En källkritisk aspekt: *Det onda* är ett begrepp eller uttryck som är flitigt förekommande i vanartsdebatten i *Svensk läraretidning*. Jag har tolkat det begreppet som att det används i bemärkelsen *problem*, inte som en abstrakt negativ egenskap, och har därför inte ”lyft” fram det, exempelvis i resonemanget om biologiska egenskaper, i min textanalys.

1.5 Teoretisk anknytning

Det förindustriella samhället har kallats för den ”korta barndomens” tid. Med detta avses att barnen i det förindustriella samhället tidigt skolades in i sin förväntade framtida sysselsättning, som dessutom oftast skedde inom ett familjekontrollerat sammanhang. Industrisamhällets framväxt innebar att arbete och utbildning förflyttades från familjen eller närmiljön till sammanhang skilda från den privata eller familjära sfären och uppfostran övergick till andra personer. Roddy Nilsson menar att det är hos dessa ”andra” aktörer, utanför den traditionella fostrande miljön, som barn och ungdomar kring sekelskiftet börjar ses som ett allvarligt problem och det är i skolans och kyrkans kretsar som detta problem konstrueras utifrån vanartsbegreppet.¹⁸ Vidare kom begreppet vanart att symbolisera den negativa motsatsen till vad Bengt Sandin

¹⁸ Nilsson 2003, s.249 f.

kallar för *Den goda barndomen* – en ny syn på barndomens innebörd i vilken sociala problem var uteslutna.¹⁹

Ovanstående resonemang om vanartsbegreppet och barndomens förändrade innebörd utgår från teorin att sociala problem kan ses som konstruktioner av historiska aktörer. Detta konstruktivistisk synsätt är också mitt arbetes teoretiska utgångspunkt.

1.6 Metod

I min textanalys har jag försökt identifiera åsikter i det undersökta materialet utifrån vad jag kallar för *kontrollperspektivet* respektive *omsorgsperspektivet*.

- Med *Kontrollperspektivet* avser jag åsikter där de vanartade barnen anses som ett hot mot skolan, samhällets medborgare och ordning. Fokus ligger här på åtgärder för att skydda samhället mot de vanartade barnen. Detta perspektiv innefattar uppfattningar om barnen som förövre – delvis styrda av egennytta i det som ses som uttryck för vanarten och i besittande av egenskaper som förstärker det vanartiga. Med andra ord: de vanartiga barnen ses inte uteslutande som en reaktion eller konsekvens av yttre betingelser.
- Med *Omsorgsperspektivet* avser jag åsikter som understryker barnets behov och rättigheter och samhällets skyldighet att tillgodose dessa. Fokus ligger här på att hjälpa de vanartade barnen som ses som offer för sociala och samhälleliga förhållanden.

Dessa två perspektiv menar jag går att igenkänna genom att i undersökningen av vad som ansågs vara vanartens orsaker och konsekvenser och vilka åtgärder som borde vidtas mot vanarten lyfta fram vilka egenskaper som tillskrivs de vanartade barnen, hur deras aktiviteter beskrivs och i vilken bemärkelse de utgör ett hot och mot vad/vem detta hot är riktat.

¹⁹ Sandin & Halldén 2003, s.223

2. Bakgrund

Städernas befolkningsexpansion under andra hälften av 1800-talet, orsakad av inflyttning från landsbygden, resulterade i en social bostadssegregation. I städerna etablerades arbetarkvarter där bostadsstandarden var låg och levnadsvillkoren svåra. Som en följd av trångboddhet och låg bostadsstandard blev stadens offentliga rum – gator, torg och gränder - i stor utsträckning barns och ungdomars ”rum”. Städernas ungdomsgrupper var stora till antalet och för samhällets dominerande grupper blev nu arbetarklassens barn och ungdomar ”synliga” utanför traditionella familje- och yrkesrelaterade (och kontrollerade) sammanhang.²⁰ Vidare innebar arbetslivets förändringar såsom ökat förvärvsarbete inom industrin för både kvinnor och män att de vuxnas tillsyn av barnens försämrades. Barnens synlighet och sysslolöshet uppfattades som ett orosmoment av de styrande i samhället och de blev föremål för en allmän diskussion i vilken de benämndes och uppfattades som vanartade och sedligt försummade och ansågs vara roten till den ökade brottligheten.

2.1 Tvångsuppfostringskommittén

Barn under 15 år var inte straffbara enligt 1864 års lag, istället var domstolarna ålagda att besluta om åtgärder för dessa barn vilket betydde aga eller placering på uppfostringsanstalt. Uppfostringsanstalterna var få till antal och, med undantag som åkerbrukskolonin Hall utanför Södertälje inrättad 1876, drivna i privat regi, finansierade av frivilliga bidrag och i avsaknad av centralstyrning och utanför statlig kontroll.²¹

Efter en riksdagsmotion framlagd av den liberala riksdagsmannen och folkskolläraren Fridtjuv Berg (1851-1916), i vilken denna hävdade behovet och vikten av att inrätta statliga uppfostrings- och räddningsanstalter för barn och ungdomar, tillsattes 1896 den

²⁰ Nilsson 2003, s.250

²¹ Nilsson 2003, s.251 f.

så kallade Tvångsuppfostringskommittén.²² Bergs motion var inte den första i ämnet - tidigare motioner förekom under åren 1844-1878 men resulterade inte i några beslut om åtgärder.²³

Tvångsuppfostringskommitténs arbete syftade inte endast till att finna lämpliga åtgärder för barn och ungdom som hade begått kriminella handlingar utan även för barn som beskrevs som vanartade – vanarten som, enligt motionsförfattaren, hade uppmärksammats som ”[...] den allvarsamma fara, som hotar vår samhällsordning genom den sedliga förvildningen hos en del af det uppväxande släktet.”²⁴

Tvångsuppfostringskommitténs utredande som leddes av den konservative biskopen Gottfrid Billing (1841-1925) kom att ge upphov till vad som har beskrivits som Sveriges första barnavårdslagsstiftning. Den tillkom 1902 och inbegrep både en lag om tvångsuppfostran och den så kallade *vanartslagen*.²⁵ Vanartslagen riktades mot barn under 15 år och gav myndigheterna möjlighet att omhänderta barn från föräldrarna om barnen visade upp ett beteende som kunde klassificeras som vanartat eller om föräldrarna av myndigheterna ansågs brista i uppfostran av barnet. Vidare resulterade kommitténs arbete i ändringar i strafflagen, fattigvårdsförordningen och kyrkostämmoförordningen och nya lagar och förordningar angående minderåriga förbrytare tillkom. Dessutom inrättades barnavårdsnämnderna.²⁶

Att folkskollärarkåren, representerad av den i skolpolitiska sammanhang drivande Fridtjuv Berg, initierat åtgärder mot ungdomsbrottslighet och vanart kan ses mot bakgrund av folkskolläraernas engagemang i debatten – i *Svensk läraretidning* publicerades Bergs motion – samt att vanart hade kommit att förknippas med huruvida barnen skötte sin skolgång.²⁷

²² eg. *Kommitté för utredning av frågor om åtgärder för beredande av lämplig uppfostran dels åt minderåriga förbrytare, dels åt vanartade barn*

²³ Sundkvist 1994, s.41

²⁴ *Svensk läraretidning*.1896 s.61

²⁵ Nilsson 2003, s.251

²⁶ Sundkvist 1994, s.42

²⁷ Sandin & Halldén 2003 s.228

I Fridtjuv Bergs motion framhävs hur folkskollärarna, eller folkskolemännen som han formulerar det, är en av de grupper i samhället som livligast uppmärksammat ”det ondas utveckling”. Vidare påpekar han hur de vanartade barnen inte bara försvårar lärarnas arbete utan även skapar en orättfärdig bild av folkskolans uppfostrande arbete då det är utifrån dessa barns beteende som allmänheten bildar sig en uppfattning om Folkskolans uppfostrande verksamhet.²⁸

2.2 Folkskolan och bottenskolan

1842 blev den svenska skolan obligatorisk i och med inrättandet av folkskolan. Det skulle visserligen dröja till 1881 innan ett reellt skolvång infördes. Den svenska skolan var en parallellskola, det vill säga ett skolsystem där det ingick flera olika skolor, drivna i både statlig och privat regi. I folkskolan, som betraktades som en ”fattigskola” gick arbetarklassens barn. För borgerligheten fanns möjlighet till privatundervisning och läroverk.²⁹ Frågan om en skola för alla, oavsett klasstillhörighet, den så kallade *bottenskolan*, kom att förespråkas av folkskollärarkåren tillsammans med den politiska vänstern. Tanken var att med en gemensam skola kunna, genom förståelse över klassgränserna, överbrygga samhällsklyftorna.³⁰

Folkskollärares engagemang för att skapa en *bottenskola*, en skola som utifrån demokratiska principer skulle gälla för alla bidrog också till att man propagerade för samhällliga insatser för att avskilja de vanartiga barnen och placera dem på särskilda anstalter.³¹ Så länge folkskolan drogs med ett dåligt rykte delvis grundat på förekomsten av vanartade barn, kunde folkskollärarna inte räkna med att borgarklassen skulle låta sina barn gå där och idén om en skola för alla skulle inte kunna realiseras. Forskare har också framfört att det fanns en privatekonomisk aspekt: kravet på en bottenskola drevs av en medelklass för vilken det hade blivit dyrare att skicka sina egna barn till privatundervisning.³²

²⁸ Svensk läraretidning.1896 s.62

²⁹ Sandin & Halldén 2003 s. 225, Hedenborg i Heywood 2005, s.276

³⁰ Nilsson, 2003, s.253

³¹ Svensk läraretidning.1895 s.571

³² Sandin & Halldén 2003, s.227

2.3 Begreppet vanart

Begreppet *vanart* går att spåra tillbaka till 1500-talet och då som betecknande av något – ting och människor - negativt. Från och med 1800-talets slut kommer begreppet att uteslutande användas som en negativ beteckning på barn och ungdomar och från denna tid blir begreppet centralt i diskussionen om barn- och ungdomsproblem och kommer att användas i svensk barnavårdslagstiftning fram till 1960-talets början.³³

Begreppet utvecklades till att bli så pass självklart under slutet av 1800-talet att vad som betecknade det, inte behövdes preciseras i utredningar, protokoll och lagtexter, till skillnad från begreppet *sedlig försummelse* som definierades i lagen som föräldrars lastbarhet, vårdslöshet och oförmåga utöva tillsyn över sina barn.³⁴ I Tvångsuppföstringskommitténs betänkande som kom att läggas fram år 1900 finns ett försök att precisera vad som avsågs med vanartade barn: ”De barn, vilka vare sig genom begångna men icke i laga ordning beivrade brottsliga handlingar eller utom bettleri, skolförsummelse eller annorledes ådagalagt dåligt uppförande...”³⁵

Swärd menar att begreppet vanart dels användes för att uttrycka det olämpliga, det negativa, och dels fungerade som ett ”diagnos- och sorteringsredskap” för att avskilja, urskilja och legitimera åtgärder och behandlingsformer riktade mot individer och grupper i preventivt syfte. Begreppet har applicerats på såväl brottslighet som beteenden som varit främmande för den rådande kulturen och uppfattningen, exempelvis rörande moralfrågor, men accepterade och självklara i den kultur, exempelvis en folklig kultur, som de sprungit ur.³⁶

2.4 De vanartade barnen: klass och kön

Vilka var de barn som betraktades som vanartade? Enligt Bjurman var det nästan uteslutande pojkar i åldern 9-11 år. Det var företrädesvis barn i städerna som tilldelades

³³ Sundkvist 1994, s.175, Swärd 1993, s.22

³⁴ Sundkvist 1994, s.56

³⁵ Sundkvist 1994, s.56-57

³⁶ Sandin & Halldén 2003, s.21

etiketten vanartade. Vanarten – eller i alla fall den som noterades - bestod framförallt av skolk, sedlig försummelse på grund av dåliga hemförhållanden och stölder ofta av bagatellartad karaktär. Skolket eller vägran att gå i skolan var den yttring av vanarten som engagerade folkskollärarna mest.³⁷

För att avskilja ett barn från folkskolan och sända det till en uppfostringsanstalt eller ett skolkarhem krävdes att läraren skickade in en begäran till skolstyrelsen. Denna begäran skulle innehålla motivering och förslag till åtgärd. Den vanart som beskrivs i dessa brev är ofta en blandning av olika aktiviteter som tiggeri, skolk, uteliggande, kringdrivande och stöld.³⁸

Beskrivningen av det vanartade barnet som lösdrivande på gator och torg är ofta förekommande i de brev som skickas till skolstyrelsen med begäran om åtgärder, dock är det endast några få brev som beskriver vad exakt det är som barnen sysselsätter sig med istället för att vara i skolan. Vanliga är däremot vaga generaliseringar som att ”stryka omkring på gator och torg” eller visa sig ha anlag för gatuliv.³⁹

Diskussionen och engagemanget om de vanartade barnen som dyker upp under sekelskiftet 1900 bär en tydlig klassaspekt.⁴⁰ Av de 88 barn som 1886 har anhållits av polisen i Stockholm för förseelser som cigarrförsäljning, pallandet av frukt, nedsmutsning och andra relativt oskyldiga lagöverträdelser är samtliga bosatta i arbetarstadsdelen Södermalm.⁴¹ Barnens föräldrar uppges ha yrken som järnarbetare, ölutkörare, plåtslagare etc. och några uppfostras av ensamstående föräldrar.⁴² Endast ett fåtal är flickor.

När begreppet *vanartade barn* används är det i realiteten vanartade pojkar som avses. Om än frånvarande i debatten så förekommer flickorna i statistiken. Sundkvist har

³⁷ Bjurman 1995, s.37

³⁸ Bjurman 1995, s.37

³⁹ Bjurman 1995, s.40

⁴⁰ Nilsson 2003, s.248

⁴¹ Bjurman 1995, s.17

⁴² Bjurman 1995, s.17

sammanställt de anmälningar som kom in till Norrköpings skolråd och barnavårdsnämnd under åren 1903-1925. Av de 614 anmälningar rörde två tredjedelar pojkar. Huvuddelen av anmälningarna för både pojkar och flickor angav dåliga hemförhållanden som orsak. Anmälningar baserade på ”sexuella händelser” är dubbelt så många för flickor som för pojkar och är den näst vanligaste orsaken för anmälan som rör flickor. Sundkvist påpekar att under beteckningen ”sexuella händelser” sorteras allt från onani till sexuella övergrepp in, och att: ” Barnavårdsnämnden skilde inte mellan barns egna sexuella handlingar och vuxnas övergrepp mot barn.”⁴³

3. Vanartade barn i *Svensk läraretidning* 1893-1897

Ett försök att teckna en helhetsbild av vanarten som samhällsproblem ges i artikelserien *Den sedliga förvildningen bland ungdomen*. Artiklarna sträcker sig över fem nummer och försöker med brett anslag presentera vanartsproblemet orsaker, skadeverkningar och lösning.⁴⁴ I seriens andra artikel *Det ondas orsaker: de sociala* inleder artikelförfattaren med att slå fast att orsakerna till vanart och brottslighet bland barn och ungdomar beror på flera faktorer varav ”ogynnsamma inflytelser, under hvilka det vuxit upp”⁴⁵ är den dominerande. Försummelse och vanvård under barndomen har lett till vanart vilket i sin tur har resulterat i brottslighet. Detta förlopp, menar skribenten, är orsakat av hemmets oförmåga att ge barnet vad det har rätt till i fråga om vård och fostran.⁴⁶ Orsakerna till hemmets oförmåga att sörja för barnets vård beror, enligt artikelförfattaren, på vad som skulle kunna kallas för den traditionella familjens upplösning och då framförallt avsaknaden av en husmoder som sköter om hushållet och skapar ett hem där barnen kan växa upp på ett människovärdigt sätt. I brist på färdigheter i husmoderliga sysslor som exempelvis handarbete som kan bidra till familjeförsörjningen tvingas modern ge sig ut i förvärvsarbete och: ”[...] i och med

⁴³ Sundkvist 1994, s. 105 ff.

⁴⁴ Svensk läraretidning 1895, Nr 48 -52

⁴⁵ Svensk läraretidning.1895 s.644

⁴⁶ Svensk läraretidning.1895 s.644

detsamma är ock hemmet i själfva verket upplöst och reducerat till ett gemensamt nattlogi.”⁴⁷

Det är den hemmavarande modern som borgar för en god hemmiljö och när hon ger sig ut i arbetslivet splittras familjen och grunden läggs till barnens vanart. Hennes bristande förmåga att skapa ett ”vederkvickande hemlif” bidrar även till faderns alkoholmissbruk.⁴⁸ Med modern frånvarande får barnen klara sig själva och denna ofrivilliga frihet leder till slut, menar författaren: ”[...] till en brådmogen självständighet, som gör dem främmande för hvarje känsla af afhängighet, af pietet och auktoritet.”⁴⁹ Vanartens konsekvenser framställs här som ett i förlängningen undergrävande av auktoriteter orsakat av en för barn icke lämplig självständighet.

Förbudet mot barnarbetare i industrin under 1800-talets senare hälft var en fråga som skolan engagerade sig i. När det väl kom till stånd, mer som en följd av industrins utveckling än den etiska och moraliska debatten, uteblev den önskade effekten att barnen automatiskt skulle börja gå i skolan. Istället började barnen bidra till hushållsförsörjningen genom andra sysslor såsom vedhuggning, kolsamlade, springpojksjobb, bettleri och tillfälliga påhugg i mindre fabriker och verkstäder.⁵⁰ Det finns i artikeln en förståelse för att barnen skaffar försörjning dock framhålls att det är hemmets oförmåga att underhålla barnet som är skälet till denna nya form av barnarbete samt att förtjänsten inte går till det gemensamma hushållet utan till barnet själv. Vidare att handsandet av pengar ger en smak för ”den obundna friheten” – med negativa konsekvenser som följd:

[...] då barnet icke får sina behof tillfredsställda i hemmet, så söker det på egen hand sörja för deras tillgodoseende. /.../ Men hvad blir följden? Jo, de vänja sig vid att utan kontroll handskas med penningar, och de kunna utan fruktan för efterräkning tillfredsställa sin böjelse för läckerheter samt efterapa de vuxnes herremannalif. De få allt större smak för den

⁴⁷ Svensk läraretidning.1895 s.645

⁴⁸ Svensk läraretidning.1895 s.645

⁴⁹ Svensk läraretidning.1895 s.645

⁵⁰ Sandin & Halldén 2003, s.224

obundna friheten, folkskolan med sitt tvång och sitt arbetskraf blir dem ett odrägligt band, och de börja skolka.⁵¹

Det vanartiga barnet framstår i artikeln som ett resultat av föräldrarnas oförmåga att skapa ett gott hem. Artikelförfattaren skriver att om barnen inte vet vad: [...] ett hem är i detta ords verkliga och sanna betydelse, så blifva ock samhälle och religion för dem idel tomma ljud.”⁵²

Här skymtar också samhällets underlåtenhet att för arbetarklassen skapa förutsättningar för en traditionell husmodersroll som anses vara en förutsättning för att hålla ihop familjen:

Husmoderliga sysslor - kvinnligt handarbete och hushållsgöromål - har hon vanligen aldrig lärt; sådant ingick ej i hennes skolundervisning, ej heller lärdes sådant i det fabriksarbetare-, dagsverkare- eller statarehem, där hon växte upp. Så snart hon slutat sin knappa skolgång, sattes hon in i fabriken, och då det långa dagsverket var till ända, fanns för henne hvarken tid eller kraft eller håg för ytterligare arbete.⁵³

Ett annat exempel på hur föräldrarna gavs skulden för uppkomsten av vanart återfinns i artikeln *Skolans auktoritet och ungdomens brottslighet*. I artikeln kommenteras yttranden gjorda av fängelsepredikanter i frågan om orsakerna bakom den ökade ungdomsbrottsligheten:

Så nämnas rusdryckerna, dåliga exempel, fattigdom o. s. v. såsom mera direkta orsaker till de ungas fall. Flera af dessa utlåtanden visa dock mer eller mindre oförtydligt på en annan, djupare liggande orsak till det onda, nämligen den rådande slappheten i ungdomens uppfostran. /.../ Plikten att med kraft och allvar uppfostra barnen synes nämligen bland vår tids föräldrar blifva allt mer och mer förgäten⁵⁴

Faktorer som alkohol och sociala förhållanden nämns här som sekundära i förhållande till vad som beskrivs som den djupast liggande orsaken till ungdomsbrottsligheten: föräldrarnas negligering av sin plikt som uppfostrare.

⁵¹ Svensk läraretidning 1895, s.645 f.

⁵² Svensk läraretidning.1895 s.645

⁵³ Svensk läraretidning.1895 s.645

⁵⁴ Svensk läraretidning 1894, s.16

I artikeln *Det ondas orsaker: de individuella* ges visserligen betydelse åt miljö och levnadsomständigheter som trångboddheten men skribenten menar att man även måste se till andra orsaker bakom ”sedliga förvildningen” såsom fysiologiska och psykiska missbildningar samt att inte bara sjukdomar och ”moraliska missbildningar” är medfödda och ärftliga utan även sedliga egenskaper:

Hvad som gör nu antydd moraliska missbildningar och sjukdomstillstånd särskildt anmärkningsvärda för uppfostraren, är den omständigheten, att de i stor utsträckning äro medfödda, enär de ofta äro erhållna genom arf. Att så är förhållandet med kroppsliga och intellektuella egenskaper är allmänt bekant, men att äfven rent sedliga sådana skulle lyda under ärftlighetens lag, det har man i det längsta dragit sig för att medgifva. Och dock tvingar oss erfarenheten att erkänna den förfärliga sanningen, att föräldrarnas missgärningar straffas uppå barnen intill tredje och fjärde led.⁵⁵

Här uppträder det vanartiga beteendet som en individuell egenskap som barnet har ärvt från föräldrarna och artikelförfattaren refererar i sin text till kriminalantropologen Cesare Lombroso (1835-1909) och dennes idéer om en ”förbrytarnatur”: det kriminella beteendet som ett resultat av biologiska egenskaper hos brottslingen. De sociala förhållandenas betydelse reduceras till en främjande eller hämmande effekt på den redan degenererade individens natur.⁵⁶ De barn som har utvecklat vanart beroende på biologiska defekter är, enligt skribenten, ett väl känt problem bland lärare och de känns igen: ” [...] genom sitt sätt, sitt ansiktsuttryck och framförallt sin blick.”⁵⁷

Dessa barn beskrivs vara av en i moraliskt avseende abnorm natur och är enligt artikeln oemottagliga för alla försök till uppfostran, vare sig det sker med kärlek, förtroende eller aga. Artikelförfattaren utfärdar dock en varning för att för snabbt i ett barn konstatera biologiskt förankrad vanart:

För dem, som valt uppfostran till sitt lefnadskall, behöfver det icke påpekas, att man ej bör vara allt för hastig i att draga denna slutsats. Barn äro barn, d. ä. människor, som äro *outvecklade*, icke blott till sin kropp och sin intelligens utan äfven - och icke minst - till sin

⁵⁵ Svensk läraretidning 1895, s.659

⁵⁶ Svensk läraretidning 1895. s.658

⁵⁷ Svensk läraretidning 1895. s.659

moral. Att hos barn vänta en stadgad sedlig karaktär är en själf motsägelse, ty det är att förutsätta slutmålets uppnående redan vid banans begynnelse.⁵⁸

Föregående citat presenterar vad som skulle kunna beskrivas som en *normal* vanartighet vilken ingår i den syn på barndomen, *den goda barndomen*, som utvecklades kring sekelskiftet. Barnen sågs inte längre som unga vuxna som snabbt skulle placeras in i produktionen, utan istället som växande individer som behövde utvecklas i egen takt.⁵⁹ Den förändrade synen på barndomen där barnet skulle skonas från vuxenvärldens realiteter innebar ett ifrågasättande av arbetarklassens förmåga att erbjuda sina barn lämpliga, med den samhällliga normen överensstämmande, levnadsvillkor då barnen i stor utsträckning bidrog till familjens försörjning.

Förutom åsikterna att orsakerna till barn- och ungdomens vanart går att finna i det bristfälliga hemmet eller på grund av individuella egenskaper, uttrycks en tredje, om än i tidningen utrymmesmässigt begränsad, ståndpunkt: ”Vill man undanröja en af hufvudorsakerna till ungdomens sedliga förvildning, så måste man i möjligaste mån rädda de minderåriga ut ur fabriken... ”⁶⁰

Denna åsikt uttrycks också indirekt i en artikel med rubriken *Ligapojkar* i vilken artikelförfattaren ifrågasätter riktigheten och omfattningen av det i dagspress flitigt rapporterade fenomenet *ligapojkar*, det vill säga gäng med brottsliga barn och ungdomar som ansågs härja i städerna. I artikeln refereras åsikter av poliser som anser att den talrika förekomsten av ligapojkar berodde på den år 1881 inrättade förordningen om begränsningar av minderårigas användande i arbete. Denna hade bidragit till en ökning av sysslösa barn och ungdomar. Tidigare forskning har pekat på att den ökade sysslösheten bland barn och ungdom, framförallt ett resultat av övergivandet av extensiva produktionsformer som lantbruk, uppfattades som ett orosmoment av de styrande i samhället. Sysslösheten, så som den uppfattades, bidrog till att arbetarklassens barn fick tid att vistas på det som i diskussionen om de vanartade barnen är synonymt med det sedeslösa, farliga och smutsiga - ”gatan”. Det var på ”gatan” som

⁵⁸ Svensk läraretidning 1895. s.659

⁵⁹ Sandin & Halldén 2000, s.223

⁶⁰ Svensk läraretidning 1895. s.674

vanarten blev synlig.⁶¹ Polisens resonemang om sambandet mellan begränsningarna av barnarbete inom industrin och ligapojkarnas förekomst ifrågasätts av artikelförfattaren:

[...] man erinrar sig, att klagomålen öfver den vanartade ungdomen ljödo lika starkt före 1881, och att ett hufvudsyfte för nämnda förordning just var att hämma den moraliska förvildning, för hvilken de minderåriga arbetarne voro utsatta.⁶²

Här är den ”moraliska förvildningen” något som barnen inte utvecklar eller representerar utan istället utsätts för. På annat ställe beskrivs ”[...] den sedligt förvildade ungdom, som den moderna industrialismen alstrat och allt framgent alstrar”.⁶³ Huruvida artikelförfattaren avser industrialismens effekter såsom den ökade inflyttningen till städerna och upplösandet av familjen som produktionsenhet eller det på andra håll nämnda sedligt fördärvande fabriksarbetet framgår inte.

Att barnen är utsatta för fara på grund av sociala förhållanden är visserligen återkommande i texterna i *Svensk läraretidning* – exempelvis i diskussionen om sorgliga hemförhållanden och storstädernas brist på ”lekfält” – men det är sällan de sociala förhållandena i form av exempelvis hårda arbetsvillkor och bristfällig levnadsstandard anges som enda eller direkta orsaken. Återkommande då barnet framställs som ett offer - orsakat av yttre förhållanden som fattigdom och dålig uppfostran – och där vanarten beskrivs som en konsekvens av detta, är att negativa egenskaper och handlingar tillskrivs barnet, exempelvis som stöldbenägna och ovilliga att bidra till hushållets gemensamma ekonomi med sina intjänade pengar. Vidare finns det i de texter som fokuserar på de sociala förhållandena en tendens att måla upp barnet och dess föräldrar som sluga och hållningslösa som i denna beskrivning av de vanartade barnens skolkande:

Ofta går detta ganska ledigt, då vederbörande lärare eller lärarinna tager för kontant hvad som vid efterfrågan i hemmet uppgifves om sjukdom eller brist på skodon e. d. såsom orsak till uteblifvandet. En undersökning leder emellertid ej sällan till den upptakten, att den för sjukdom eller skobrist anmälde gossen vandrar ute på gator och torg med sina tvålar i sin

⁶¹ Swärd 1993, s.17

⁶² Svensk läraretidning 1897. s.724

⁶³ Svensk läraretidning 1895. s.571

otvättade hand eller med sin cigarrlåda hängande om halsen och en blossande cigarrett i munnen, eller att han kanske - efter lyckligt slutad affär - sitter inne på ett kafé framför en kopp kaffe eller en halfva öl. Under sina vandringar komma dessutom dylika handelsmän ofta i nära beröring med torgfruarnas varor, och de hafva då en synnerlig tur att »hitta» en mängd saker, som ursprungligen legat på dessas bord.⁶⁴

Som nämnts tidigare så var diskussionen om barn och ungdomars vanart i hög grad kopplad till skolan. I en artikel uttrycks oro över att vanarten ska smitta de ordningsamma barnen och, som det uttrycks, neutralisera skolans arbete. I tidningen efterlyses ett större stöd från samhällets sida att stödja folkskollärarkåren i dess kamp mot vanarten som på sikt hotar hela samhället:

Hvad som härvid framför allt kräfvés är helt visst ett större intresse och en betydligt ökad offervillighet såväl från statens som från allmänhetens sida. Det gäller ju här en »försvarsfråga» af omätlig räckvidd - en försvarsfråga, som borde kunna ena alla fosterlandsvänner till samlad kamp mot en fiende, hvilken mer än någon annan hotar att undergräfvá vårt samhälles grundvalar och att omintetgöra vår nations framtid.⁶⁵

I en artikel exemplifierar skribenten hur lärarnas auktoritet håller på att undergrävas, genom att ta upp en händelse där skolrådet har utdelat en varning till en lärare som agat en elev på ett icke av den aktuella skolan föreskrivet sätt. Indignerad ställer skribenten frågan: ”Om skolan och dess lärare af sina närmast öfverordnade på detta sätt stödes i sitt uppfostringsarbete, kan man knappt vänta andra frukter än denna viljeslapphet och moraliska begreppsförvirring...”⁶⁶

I samma artikel talas om att den eftergivenhet som råder i tiden har bidragit till en ökad brottslighet. En annan skribent framhäver vikten av skolans karaktärsdanande arbete och menar att: ”[...] att en människa med kunskaper men utan karaktär och utan sedlig grundval blir lätt en lekboll för tidens vindkast och frestelser till det orätt är.”⁶⁷

⁶⁴ Svensk läraretidning 1895, s.645 f.

⁶⁵ Svensk läraretidning 1895, s.700

⁶⁶ Svensk läraretidning 1894, s.16

⁶⁷ Svensk läraretidning 1894, s.96

Här sätts karaktärsdanande framför kunskapsförmedling. Det handlar om att uppfostra eleverna till goda medborgare, och som det formuleras på annan plats, att bidra till en lyckligare mänsklighet.⁶⁸ Dessutom brådskar det för om inte problemet löses: "[...] så torde det kunna hända, att vi inom kort finna oss ställda inför en annan fråga, som kanske intresserar oss mera, nämligen: Hvad komma de att göra med oss?"⁶⁹

Att de vanartiga barnen, "smittofröna", inte borde fostras och undervisas tillsammans med de skötsamma är en åsikt som under den undersökta perioden är återkommande i *Svensk läraretidning* :

Likasom man för samhällets bevarande i sanitärt hänseende bygger epidemisjukhus och i dessa afsondrar af smittosam sjukdom angripna personer från de friska, så måste man ock skilja dessa moraliskt sjuka barn från beröring med de moraliskt helbrägda, på det att icke »det skabbiga fåret må smitta hela hjorden».⁷⁰

[...] om en organism skall kunna bevaras frisk, måste hvarje för dess naturenliga utveckling hämmande inflytelse hållas utanför densamma. /.../ skall samhällskroppen bevaras frisk och sund, bör från det uppväxande släktet omsorgsfullt aflägsnas allt, som skulle kunna medföra sjukdomsfrön till grundläggande af moraliskt förfall.⁷¹

Diskussionen om barn och ungdomars vanart sker parallellt med engagemanget för inrättandet av en skola för alla, en så kallad bottenskola och dessa två frågor kopplas ihop: "I reformkrafvet »folkskolan som bottenskola» ligger sålunda inneslutet ett annat kraf, nämligen det om särskild uppfostran för de vanvårdade och vanartade."⁷²

I den avslutande artikeln i en serie om fem under rubriken *Folkskolan som bottenskola* ställer skribenten den retoriska frågan:

Kan det nu verkligen anses rättvist /.../ att föräldrar, hvilka äga någon smula mer än sitt knappa dagliga bröd, men dock icke hafva råd att anlita privatläroverken, skola faktiskt

⁶⁸ Svensk läraretidning 1895, s.630

⁶⁹ Svensk läraretidning 1895, s.631 f.

⁷⁰ Svensk läraretidning 1895, s.102

⁷¹ Svensk läraretidning 1893, s.323

⁷² Svensk läraretidning 1895, s.571

tvingas att sätta sina barn i en skola, som måste i sig inrymma förvildade, vanvårdade, ja vanartade barn, hvilka hon icke har rätt att genom »relegation» skilja ifrån sig?⁷³

Givetvis är det inte rättvist, svarar skribenten och påpekar att de mer välbeställda föräldrarna har all rätt att på samhället ställa kravet att det ska finnas en offentlig skola dit de kan skicka sina barn utan att: "[...] dessa genom det dagliga umgänget med en massa förvildade barn behöfva löpa fara att själfva blifva förvildade."⁷⁴

Skribenten menar vidare att det inte endast är barn från de bättre bemedlade klasserna som ska skonas från de vanartade barnens inflytande: "En dagsverkare eller fabriksarbetare har lika stor rätt till sedligt skydd för sina barn som någonsin en godsägare eller fabrikör." De vanartade barnens "moraliska smitta" måste isoleras, menar skribenten: "[...] där vanvårdade och vanartade barn förekomma, där böra de afskiljas för att i särskildt för ändamålet lämpade anstalter erhålla nödig omvårdnad och bringas till förbättring."⁷⁵

Vad som föreslås är inrättandet av speciella utbildningsanstalter dit de vanartiga barnen bör skickas och detta i ett tidigt skeende, innan vanarten övergått till brottslighet.⁷⁶

Danmark, Norge, Tyskland och England som redan har speciella uppfostringsanstalter ses som ett föredöme.⁷⁷ Uppfostrings eller utbildningsanstalterna skulle inte endast vara förvaringsplatser i likhet med fängelser eller barnhem. Verksamheten skulle ske under överseende och ständig uppsikt av "lämplig" personal och här skulle omväxlande kroppsarbete, undervisning och lämplig förströelse erbjudas de vanartiga barnen.⁷⁸

Lättja var en av de egenskaper som ansågs leda till synd och vanart.⁷⁹ I en artikel skildras verksamheten på en anstalt, Ulfsnäsön, i Norge. Skribenten är nästan lyrisk i sin beskrivning av de omhändertagna barnens kroppsarbete. De beskrivs som friska och

⁷³ Svensk läraretidning 1895, s.571

⁷⁴ Svensk läraretidning 1895, s.571

⁷⁵ Svensk läraretidning 1895, s.571

⁷⁶ Svensk läraretidning 1895, s.103

⁷⁷ Svensk läraretidning 1895, s.161 ff., s.559, s.698 och årgång 1893 s.322

⁷⁸ Svensk läraretidning 1895, s.103

⁷⁹ Svensk läraretidning 1895, s.242

hurtiga i sitt arbete och författaren summerar att: "[...]här är ej tid att vantrivas eller fundera ut skälmstycken."⁸⁰

Skribenten fortsätter med att redovisa vilka åtgärder som vidtas om de intagna vid förseelser inte följer "vänliga påminnelser och allvarliga tillrättavisningar":

- 1) Borttagande af vissa måltider - användes för öfverträdelse af antaget bordskick samt för klander öfver maten.
- 2) Arbete under fristunderna - verksamt medel mot lättja.
- 3) Kroppsaga för trots, uppstudsighet, tjuften och liknande förseelser.
- 4) Arrest i ett par dagar, i allmänhet i förening med kroppsaga.

Afstraffningar äro sällsynta, men då de förekomma, medföra de en välgörande verkan på såväl den straffade som hela flocken. Belöningar användas sparsamt, emedan de lätt uppväcka afundsjuka å ena och högmod å andra sidan.⁸¹

Ovanstående visar hur disciplinära åtgärder användes mot egenskaper som förknippades med vanarten: lättja, uppstudsighet, dåligt bordskick. Det sparsamma användandet av belöningar motiverades inte bara med att förhindra avundsjuka utan också för att inte uppmuntra dödsynden högmod.

Kontroll och disciplin är inte de enda medlen som förespråkas i *Svensk läraretidning* som metod i framtida utbildningsanstalterna. I artikeln *Det ondas botemedel: förbättring af hem och skola* i vilken "ungdomens sedliga förvildning" tydligt kopplas till fattigdom, arbetslöshet och dåliga bostäder, menar artikelförfattaren att samtidigt som de unga måste räddas från fabriksarbete till utbildningsanstalter så måste de ges tillfälle till att förbättra sin allmänbildning via studier genom att erbjudas kurser, föreläsningar och ungdomsbibliotek. Lyckas man med detta så har man, menar skribenten: "[...] tilltåppt ännu en hufvudkälla till den brottslighet, hvarom vår kriminalstatistik bär så sorgliga vittnesbörd."⁸²

⁸⁰ Svensk läraretidning 1895, s.175

⁸¹ Svensk läraretidning 1895, s.176

⁸² Svensk läraretidning 1895, s.674

Här är det kunskap och möjlighet till utbildning som presenteras som botemedlet mot vanarten och förhindrandet av ungdomsbrottslighet. Ytterligare ett exempel som andas förståelse och omsorg för gatans barn går att finna i artikeln *Det ondas botemedel: hjälp- och ersättningsanstalter för hem och skola*. I denna text uttrycks förståelse för att barnen dröjer sig kvar på gatan och försöker ordna försörjning på eget vis – detta i avsaknad av ”en omsorgsfull mamma” och på grund av ett ”torftigt middagsbord”:

Ett godt skyddsmedel mot dessa frestelser är den under senare åren införda middagsbespisningen af fattiga skolbarn. För att blifva fullt verksam måste dock denna erhålla en väsentligt större utsträckning än hittills varit fallet. Oftast är den ju för närvarande så ordnad, att barnen få mat endast hvarannan dag.⁸³

Artikelförfattaren pekar också på att i många fall kan hemmen inte erbjuda någon god studiemiljö för barnen att göra sina hemläxor då det inte bara saknas uppmuntran utan också kan vara illa ställt med möbler och belysning.⁸⁴ Vidare pekar skribenten på de gamla (från urminnes tider) slutna barnhemmen som olämpliga miljöer för barn, med sin klosterliga prägel och ofta styrda av personer vilka:

[...] lagt ett allt för tungt ök på den barnsliga glädjen och därigenom gifvit det hela en viss klosterlig prägel, som på intet sätt utgjort någon borgen för att barnen utvecklats i en god moralisk riktning.⁸⁵

Här uppträder återigen den nya uppfattningen om vad som i tidigare forskning har kallats för *Den goda barndomen* som framhävde barnets behov av lek – att få vara barn.⁸⁶

Tvångsuppfostringskommitténs tillsättande, vars uppdrag var att utarbeta ett förslag hur man lämpligast ska ta hand om de vanartiga barnen, välkomnades i *Svensk läraretidning*:

⁸³ Svensk läraretidning 1895, s.698

⁸⁴ Svensk läraretidning 1895, s.698

⁸⁵ Svensk läraretidning 1895, s.699

⁸⁶ Sandin & Halldén 2003

Vanartade och vanvårdade barn skola ej längre behandlas såsom ett samhällets slag utan såsom olyckliga offer för samhällets synder, hvilka därför böra med kärlek och tålmod vårdas. Att den kommitté, hvilken regeringen tillsatt med anledning af riksdagens enhälliga beslut i denna fråga, skall utan tvekan utgå från denna åskådning, det har man all anledning att hoppas.⁸⁷

Ovanstående citat pekar ut de vanartade barnen som oskyldiga offer. Vad som däremot avses med "samhällets synder" är inte explicit uttryckt men den förhoppning om att kommittén arbete ska utgå från en empatisk syn på barnen beskrivs som ett brott mot en tidigare syn där barnen behandlats som mindre värda.

Under rubriken *Lärarne skola höras* formulerar skribenten en kommentar som välkomnar Tvångsuppfostringskommitténs arbete men också låter vädra en viss bitterhet över orättfärdiga anklagelser, som artikelförfattaren menar har pågått under lång tid, mot folkskolan som ansvariga för den ökande vanarten. Skribenten pekar på att folkskollärarkåren har försökt rikta uppmärksamheten mot vanartsproblemets verkliga orsaker och föreslagit "botemedel" för att lösa problemet. Med Tvångsuppfostringskommitténs tillsättande kommer nu problemets faktiska tillstånd undersökas och åtgärder föreslås och detta med folkskolans lärarkårs medverkan:

Folkskolans lärarekår har, såsom sig bör, blifvit kallad att vid denna undersökning medverka, och vi äro förvissade, att den icke skall låta det tillfälle, som nu sent omsider bjudes och som icke snart torde återkomma, gå obegagnadt förbi. Det är ett lifsintresse för vår folkskola, som den här har att bevaka.⁸⁸

4. Sammanfattande diskussion

Vanartens orsaker och konsekvenser

Av de orsaksbeskrivningar till uppkomsten av barn och ungdomars vanart som beskrivs i *Svensk läraretidning* är de sociala förhållandena de mest framträdande. Hur dessa

⁸⁷ Svensk läraretidning 1896, s.755

⁸⁸ Svensk läraretidning 1897, s.139

förhållanden beskrivs, vilken vikt som tillmäts dem och vilken betydelse de ges i samband med andra faktorer varierar. Återkommande är bristfälliga hemförhållanden: föräldrarna sörjer inte för barnets ekonomiska välbefinnande och sedliga fostran. Tydlig är den skuld som läggs på modern: hemmets upplösning tillskrivs hennes yrkesarbete och oförmåga att ikläda sig en traditionell husmodersroll. Synen på vad en barndom skulle bestå av eller innehålla under sekelskiftet var en del av en ny syn på familjen. Familjen övergår från att vara en produktionsenhet till att vara en känslighet och en ”moderskapsideologi” betonas: modern knyts alltmer till hemmet och ansvarar för barnens emotionella och moraliska utveckling. Det är också hon som ska se till att barnen kommer till skolan. Fadern skulle ensam stå för försörjningen.⁸⁹

Såväl det ”dåliga” – hemmet som hushållets brist på pengar tvingar barnen att ge sig ut på gatan för att skaffa pengar. Barnen framträder här som offer för dåliga levnadsvillkor men det är inte den fullständiga bilden: tidningen beskriver hur förtjänsten, från barnens arbete på gatan, som ska gå till hushållets ekonomi, används av barnet för att bejaka sina egna begär. Vi ges en bild av det fattiga barnet som egoistiskt och hänsynslöst. Barnet är inte bara ett offer utan även vad som skulle kunna beskrivas som aktiv i den moraliska förvildningen. De svåra sociala förhållandena som beskrivs i *Svensk läraretidning* följs allt som oftast av beskrivningar av de vanartade barnen och deras föräldrar som omoraliska och beräknande. Kopplingen mellan barnens dåliga levnadsvillkor och de konsekvenser dessa levnadsvillkor medför – tiggeri, stöld, bettleri etc. – kompletteras ofta med en bild av barnen som sluga och arroganta, exempelvis med cigaretter i mungipan framför en flaska öl efter en lyckad dag på stan. Detta resulterar i en bild av de vanartade, om än lidande under svåra förhållanden, som annorlunda och med värderingar stridande mot de i samhället rådande. Barnet med cigaretten i mungipan kommer att symbolisera det som tidigare forskning har visat ansågs representera *den dåliga barndomen*.

Som orsak till barnens vanart anges också barnarbete inom industrin. Här skymtar vad jag har valt kalla för *omsorgsperspektivet* – fokus på vanarten som en produkt av samhällsförhållanden - och dessutom den nya synen på *den goda barndomen* i vilken

⁸⁹ Sandin & Halldén 2000, s.228

barnet skulle få utvecklas i en barnsfär och stå utanför produktionen. Dock visar det sig att det inte är arbetet som sådant, som ett hinder för barnets utveckling, som anses utsätta barnet för fara utan bristen på den kontroll som det tidigare skråväsendet erbjöd med fasta regler och en mästars husbondevälde.⁹⁰

Det vanartiga barnet framträder som en del av en grupp i det undersökta. Denna grupp beskrivs som en sjukdom som hämmar det friskas tillväxt. Det vanartiga barnen framställs som smittobärare och utgör därför ett hot mot samhället i stort och för folkskolan i synnerhet då de smittar de icke-vanartiga barnen – det är dessa barn som är mottagliga för kunskap inom folkskolans väggar - och därmed undergräver skolans verksamhet. Vidare förekommer en demonisering av gatans barn: de är smutsiga och beräknande. De är både producenter och produkter av vanarten, det osedliga vilket beskrivs, med militära termer, som en fiende som hotar nationens säkerhet. När det vanartade barnet individualiseras är det i diskussionen om dåliga anlag och biologiska defekter utifrån Lombrosos teorier om förbrytarmänniskan.

Åtgärder mot vanarten

Social lagstiftning, nykterhetsrörelsen, kampen mot fattigdomen nämns som exempel på förebyggande åtgärder mot vanarten men den huvudsakliga lösningen på vanartsproblemet är inte av preventiv karaktär utan går ut på upprätta särskilda utbildningsanstalter där de vanartade barnen ska undervisas och fostras. Mot den lättja som anges som en av orsakerna till vanarten rekommenderas bland annat fysiskt arbete. Avskiljning var nödvändig, enligt *svensk läraretidning*, för att rädda skolans verksamhet. Folkskollärarna strävade mot att professionalisera sitt yrke – mer pedagogik, mindre fostran – och höja dess status vilket hindrades av de vanartiga barnens närvaro i skolan.⁹¹ Tidigare forskning menar att avskiljandet av de vanartade från de icke-vanartade barnen bör ses som en del i kampen för *bottenskolan* – en skola med elever från alla samhällsklasser. För att få de högre klasserna att skicka sina barn

⁹⁰ Svensk läraretidning 1895, s.646

⁹¹ Sandin & Halldén 2003, Swärd 1993, Sundkvist 1994

till en gemensam skola krävdes att de vanartade barnen rensades ut: en skola för alla byggde på ett selektivt urval elever. Vanartsdiskussionen används här som ett medel för att uppnå ett annat samhälleligt mål.

Resultat

Slutsatsen utifrån det undersökta materialet är att de åsikter i diskussionen om barns och ungdomars vanart som *Svensk läraretidning* ger uttryck för representerar vad jag i min metodbeskrivning har kallat för *kontrollperspektivet*, det vill säga att fokus ligger på åtgärder för att skydda samhället mot de vanartade barnen. Visserligen beskrivs de vanartade barnen som offer för sociala förhållanden som fattigdom, trångboddhet och frånvarande föräldrar – det är från arbetarklassen de kommer - men de tillskrivs också oönskade egenskaper som främjar vanarten, exempelvis lättja. Vidare påstås barnen föredra en tillvaro med oskyddat gatuliv och den vuxnes ”frihet” – en tillvaro i konflikt med det rådande barndomsideal som tidigare forskare har kallat för *den goda barndomen* – vilket anses leda till sedlig förvildning.

Det är skeendet efter vanartens tillkomst som tidningen framhäver. I detta skeende är de vanartade barnen det huvudsakliga problemet, inte de orsaker som skapat dem. De vanartade barnen utgör ett hot och måste kontrolleras genom avskiljande, omhändertagande och tvångsuppfostran.

5. Källmaterial och litteratur

5.1 Tryckta källor

Svensk läraretidning, årgångarna 1893-1897

5.2 Litteratur

Bjurman, Eva Lis, *Barnen på gatan*, Stockholm 1995.

Heywood, Colin, *Barndomshistoria*, Lund 2005.

Nilsson, Roddy, *Kontroll, makt och omsorg. Sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780-1940*, Lund 2003.

Sandin, Bengt & Halldén, Gunilla, *Barnets bästa : en antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering*, Stockholm 2003.

Sundkvist, Maria, *De vanartade barnen – Mötet mellan barn, föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925*, Södertälje 1994.

Swärd, Hans, *Mångenstädes svårt vanartad: om problemen med det uppväxande släktet*, Floda 1993.